

7. Третяк А. М. **Антологія земельних отношений, землеустроювання, земельного кадастра, охорони земель и екологічного землекористування в Україні:** в 5 т. – Т.2. Землеустроювання / А.М. Третяк . - К. : ЦЗРУ, 2009.–476 с.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.

УДК 502.4:33(477)

В. І. КУРНИЦЬКИЙ

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ

У науковій статті подається аналітична оцінка перспективності функціонування природно-заповідного фонду України. Увага автора зосереджена на дослідженні основних еколого-економічних параметрів, які визначають теперішній стан, а також можливості для розвитку природно-заповідних об'єктів і територій.

The analytical estimation of perspective of functioning of the naturally-protected fund of Ukraine is given in the scientific article. Attention of author is concentrated on research of basic ecological and economic parameters, that determine the present state, and also possibilities for development of the naturally-protected objects and territories.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, природно-заповідний об'єкт, природно-заповідна територія, еколого-економічні параметри, рекреаційна діяльність.

Постановка проблеми. Сучасні економічні тенденції національного державотворчого процесу на перший план виносять необхідність неухильного збільшення показників виробничо-господарської діяльності. Це можна пояснити істотним фінансово-економічним дисбалансом, який утворився внаслідок економічного спаду, затяжної рецесії

реального сектора економіки, розконцентрування фінансових потоків на пріоритетних напрямках поступу національного господарства. Безумовно, що у такій ситуації особливу увагу слід приділяти саме процесам нарощування валового внутрішнього продукту як результату ескалації антропогенної діяльності.

Світова наука доводить, що стрімке підвищення рівня господарської активності обов'язково призводить до істотної шкоди, яка завдається навколишньому природному середовищу. Особливого значення зазначена проблема набуває у тих випадках, коли економічний розвиток здійснюється без урахування, а часто і всупереч інтересам захисту довкілля. Таке має місце як правило у країнах постперехідного типу чи тих, які у силу загострення суспільно-економічних суперечностей не мають а ні грошей, а ні часу на збалансування економічних потреб із екологічними вимогами.

Наведене змушує зосереджувати зусилля навколо проблематики охорони навколишнього природного середовища у межах розроблення дієвих методик і механізмів природозбереження. Одним із напрямів впровадження природоохоронної стратегії держави є реалізація природно-заповідної справи. Створення територій із спеціальним природоохоронним статусом є загальносвітовою практикою, спрямованою на збереження, відтворення та раціональне використання природних комплексів і систем, які відзначаються особливою природною цінністю та/або перебувають на межі зникнення.

Варто зазначити, що створення та утримання об'єктів природно-заповідного фонду є доволі витратним і накладає доволі суттєвий тягар здебільшого на централізований та децентралізовані грошові фонди держави. Останнє пояснюється тим, що згідно бюджетного законодавства основним джерелом фінансування установ природно-заповідного фонду є державний бюджет України, оскільки більшість таких установ мають статус національних. Що ж стосується природно-заповідних об'єктів місцевого значення, то вони фінансуються відповідно за рахунок місцевих бюджетів, проте їхня кількість є значно меншою та й їхня роль у впровадженні національної екологічної політики є не досить вагомою.

Важливою характеристикою системи фінансового забезпечення об'єктів природно-заповідного фонду України є мала питома вага інвестиційних ресурсів, тобто власних коштів підприємств, установ та організацій. Такий стан речей виглядає цілком зрозумілим, адже об'єкти природно-заповідного фонду не відзначаються інвестиційною привабливістю, адже у їхніх межах майже відсутні можливості для здійснення виробничо-господарської діяльності. Точніше згадані можливості нівелюються через необхідність врахування цілої низки екологічних застережень, які дуже часто мінімізують потенційний фінансовий результат.

Чи не єдиним, проте доволі перспективним вектором господарської діяльності на територіях природно-заповідного фонду є рекреація. Проведення екологічно безпечної рекреаційної діяльності створює належні економічні передумови для залучення у природно-заповідну справу додаткових фінансових ресурсів у вигляді інвестицій. Крім того законодавство дозволяє здійснювати рекреаційну діяльність не лише стороннім суб'єктам господарювання, але адміністраціям самих об'єктів природно-заповідного фонду. При цьому створюються умови для залучення важелів самофінансування природно-заповідної справи, які набувають особливого значення при наявності гострого дефіциту бюджетних коштів, а відтак фінансуванні природоохорони за залишковим принципом.

Разом із тим розвиток рекреаційної діяльності у межах об'єктів і територій природно-заповідного фонду потребує розроблення та впровадження механізмів економічної підтримки й стимулювання. Зазначені механізми повинні ґрунтуватися на створенні належного правового, організаційного та фінансового забезпечення, спрямованого на прогресування рекреаційно-туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду, а також підвищенні показників її результативності.

Метою наукової статті є проведення оцінки перспективності функціонування природно-заповідного фонду України у контексті аналізу основних еколого-економічних параметрів, які визначають напрями розвитку природно-заповідних об'єктів і територій.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження еколого-економічних параметрів функціонування об'єктів природно-заповідного фонду України перебувають у полі зору багатьох учених економістів. Їх у різний час проводили А. Голікова, А. Шлапак, В. Калитюк, В. Кравців, В. Павлов, Г. Погрішук, І. Бистряков, М. Римар, Н. Фоменко, О. Гулич, О. Бейдик, О. Мягченко, Р. Филипів, Я. Коваль та інші.

Результати дослідження. Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. Аналіз динаміки абсолютних та інтегрованих показників техногенного навантаження на навколишнє природне середовище свідчить про те, що екологічна ситуація у природному довкіллі, як життєво важливого середовищі для існування людини, залишається досить складною. Причиною цього явища слід вважати тенденції стрімко наростаючої господарської експлуатації природних ресурсів і навколишнього природного середовища в цілому. Дуже часто використання природного капіталу носить виключно деструктивний характер, що проявляється у порушенні техніко-технологічних, екологічних та інших вимог видобутку й освоєння ресурсів довкілля. Останнє завдає непоправної шкоди природному середовищу, якщо ж до цього додати часто протизаконні дії у межах його експлуатації, то ситуація виглядає вкрай загрозливою [1].

Іншою стороною екологічної деградації в Україні є відсутність дієвої природоохоронної політики держави, яка б відзначалася не лише суто декларативними положеннями, але й наявністю конструктивних і сучасних механізмів протидії нераціональному природокористуванню та забезпеченням безальтернативного врахування екологічних вимог у процесі соціально-економічного розвитку країни. Зауважимо, що декларативність чи навпаки практичність тих або інших природоохоронних механізмів залежить багато в чому від рівня фінансового забезпечення природозахисних програм і проектів. У цьому контексті мусимо визнати, що фінансування екологічної діяльності в Україні здійснюється здебільшого за залишковим принципом, що не дозволяє

розраховувати на надто високі показники екологічної безпеки суспільного відтворення. Крім того до наведеної проблеми можна додати колізії національного правового поля, непрозорість адміністративної системи, слабку організацію, що у сукупності і призводить до незворотної масштабної екологічної загрози [2].

Підтвердженням наведеного є те, що в Україні у 2012 році в розрахунку на 1 особу викинуто в атмосферу 150 кг. забруднюючих речовин, 5,1 т. діоксиду вуглецю, який відноситься до парникових газів, скинуто 33 м. куб. забруднених зворотних вод, утворено 9,9 т. відходів, у тому числі 30,0 кг. відходів I-III класів небезпеки. Щоправда той таки 2012 рік охарактеризувався деяким зменшенням показників екологічно деструктивного господарювання. Зокрема у досліджуваному періоді в порівнянні з 2011 роком відбулося зменшення викидів забруднюючих речовин у повітря на 0,8 % та викидів діоксиду вуглецю на 1,7 %. Близько 64 % небезпечних речовин, що потрапили у повітря, припало на стаціонарні джерела забруднення промислових підприємств. Від них в атмосферу надійшло 4,3 млн. т. забруднюючих речовин, що на 39,3 тис. т. (на 0,9 %) менше, ніж у 2011 році.

Порівняно з 2011 роком збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу відмічалось лише у 9 регіонах країни, а саме: у Вінницькій (на 14,0 тис. т., або на 16 %), Київській та Харківській (відповідно на 15,8 тис. т., та на 23,5 тис. т. або на 14 %), Черкаській (на 7,1 тис. т., або на 12 %), Кіровоградській (на 1,6 тис. т., або на 11 %), Херсонській (на 0,6 тис. т., або на 10 %), Тернопільській (на 0,5 тис. т., або на 3 %), Дніпропетровській та Львівській (відповідно на 11,6 тис. т. та на 1,4 тис. т., або на 1% більше) областях. Більше двох третин викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел припадає на три області: Донецьку, Дніпропетровську та Луганську.

Так само у співвідношенні із попереднім у 2012 році знизилися обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти на 5,6 %. При цьому, частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні становила 19%. У водойми потрапило 81 % (1,2 млрд. м. куб.) недостатньо очищених на очисних спорудах зворотних вод.

Решта (0,3 млрд. м. куб.) – надійшла у водойми без будь-якого очищення, що на 5,5 % (на 17,0 млн. м. куб.) менше, ніж у 2011 році. Необхідно зазначити, що наявна потужність очисних споруд (7,6 млрд. м. куб.) дозволяла повністю очистити забруднені зворотні води. Основними причинами скидання забруднених стоків у поверхневі водойми були нестача у більшості населених пунктів країни централізованого водовідведення, низька якість очищення зворотної води, незадовільний стан функціонуючих очисних споруд.

На протипагу цьому у 2012 році збільшилась величина утворених відходів I-IV класів небезпеки на 0,7 % у порівнянні з 2011 роком, у тому числі від економічної діяльності підприємств та організацій, які отримали дозволи на утворення відходів, – 442,7 млн. т. (на 0,1 % більше), у домогосподарствах – 8,0 млн. т. (на 53,9 % більше). Із загального обсягу утворених відходів 449,3 млн. т. становили відходи IV класу небезпеки, 1,0 млн. т. – III класу небезпеки, 357,3 тис. т. – II класу небезпеки, 3,2 тис. т. – I класу небезпеки.

Впродовж сказаного зазначимо, що перелік передумов ескалації загрозливого стану навколишнього природного середовища досить розширений. Зокрема бурхливий розвиток промисловості та сільськогосподарського виробництва, інтенсивне будівництво, розширення мережі шляхів, осушення болотних масивів та річкових долин, розорення всіх придатних для сільськогосподарського обробітку земель, зменшення лісових площ – все це призводить до значних змін природних комплексів, впливає на екологічну рівновагу, видовий склад фауни та флори довкілля. Процес видозмін природних комплексів триває, зміна екосистем набуває дедалі більших масштабів. Вже зараз необхідно вжити заходів щодо збереження унікальних ландшафтів, рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, усього генофонду рослинного і тваринного світу [3].

Однією з форм охорони навколишнього середовища є заповідна справа – комплекс організаційних, правових, наукових, економічних і виховних заходів, спрямованих на збереження унікальних та типових ландшафтів чи окремих природних об'єктів (видів рослинного і тваринного світу, насамперед рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення і занесених до Червоної книги, геологічних

утворень, водойм тощо) у наукових, природоохоронних цілях. Історія заповідної справи в Україні бере початок із часів Київської Русі (зокрема “Київська правда” Ярослава Мудрого), коли здійснювалися перші спроби виділення територій, у межах яких суворо регламентувалися мисливство, рубка лісу, рибальство та інша господарська діяльність. Подальший розвиток заповідної справи був спрямований на розробку науково обґрунтованої репрезентативної мережі заповідних територій та об’єктів на основі комплексної оцінки існуючої мережі, ефективних методів збереження різних типів природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу в умовах зростаючих антропогенних навантажень; підвищення ролі досліджень на заповідних територіях у вирішенні складних наукових проблем, завдань економічного і соціального розвитку, екологічної освіти та виховання.

В Україні природно-заповідна справа сьогодні не набула достатнього поширення, що дало б можливість істотно впливати на рівень природоохорони та екологічної безпеки. Йдеться передусім про неналежний ступінь екологічної культури, а також проблеми пов’язані із фінансово-економічним забезпеченням захисту довкілля у спосіб налагодження та реалізації природно-заповідної діяльності. Іншою проблемою можна вважати малоефективні виробничо-економічні стратегії функціонування об’єктів природно-заповідного фонду України. Маємо на увазі те, що дуже часто діяльність заповідників, природних парків, пам’яток природи тощо позбавлена достатнього комерційного ефекту, який слід розглядати як джерело фінансового самозабезпечення. Зауважимо, що самофінансування в умовах гострого дефіциту бюджетних коштів є вкрай важливим економічним аргументом захисту довкілля на територіях природно-заповідного фонду.

До речі, за останні роки структура природно-заповідного фонду України істотно змінилася в сторону збільшення кількості його об’єктів і площі земель. Для прикладу у 2012 році у порівнянні з попереднім кількість національних природних парків збільшилася на 12 одиниць, на 15,6 % зроста їхня загальна площа. Не суттєво, лише на одиницю, проте збільшилася у порівнянні з 2011 роком кількість природних заповідників з одночасним зростанням площі їхніх

земель на 18,9 %. Що ж стосується кількості біосферних заповідників, то вона у 2012 році залишилася без змін у порівнянні із попереднім.

Розширення мережі природно-заповідних територій слід вважати позитивною тенденцією, яка повинна дати додатній імпульс щодо нарощування обсягів природозахисної діяльності. Разом із тим функціонування об'єктів природно-заповідного значення потребує подальшого удосконалення нормативно-правової бази. Насамперед мова повинна йти про врегулювання питань, які стосуються власності та розпорядження землями природно-заповідного фонду. Як відомо, сьогодні власниками таких земель окрім безпосередніх учасників природно-заповідної справи є й інші суб'єкти земельних праввідносин [4].

Зрештою кількість об'єктів природно-заповідного фонду не є достатньою запорукою успішної діяльності щодо захисту довкілля. Однак потрібно розуміти, що збільшення площі земель відданих під реалізацію природно-заповідної справи, дає можливість створити адекватні екологічні умови для прогресування процесів охорони та відтворення природних екосистем, збереження біорізноманіття, забезпечення належної якості навколишнього природного середовища.

Особливістю функціонування природно-заповідного фонду в Україні є те, що його об'єкти розподілені між різними органами державної влади та управління. Такий стан справ не сприяє, по-перше, уніфікації підходів до ведення природно-заповідної справи, по-друге, призводить до розпорошення природно-заповідних територій між землекористувачами. До того ж, про що вже говорилося раніше, навіть у такій ситуації далеко не всі органи державного управління у власності та підпорядкуванні яких є об'єкти природно-заповідного фонду, отримали землі таких об'єктів у постійне користування. Навіть з огляду на те, що природно-заповідна справа регламентується єдиною законодавчою базою, різне підпорядкування об'єктів природно-заповідного фонду не дозволяє впроваджувати комплексну монолітну політику у досліджуваній сфері національної економіки.

У 2012 році власниками об'єктів природно-заповідного фонду було 6 органів державного управління. При цьому лише

двоє із них володіли землями таких об'єктів на засадах постійного землекористування. Що ж до інших, то частка земель природно-заповідного фонду наданих їм у постійне користування перебувала у діапазоні 34,1-73,3 %. Найбільша кількість об'єктів природно-заповідного фонду у 2012 році перебувала у власності Міністерства екології та природних ресурсів України (38 одиниць). Для порівняння у 2010 році у власності згаданого державного відомства перебувало 23 об'єкти, у 2011 році – 28 об'єктів. При цьому зауважимо, що частка наданих у постійне користування земель об'єктів природно-заповідного фонду Міністерства екології та природних ресурсів у 2012 році становила 34,1 %, і була найнижчою серед інших органів державного управління. У попередніх роках ця частка була ще меншою, зокрема у 2010 році вона складала 29,7 %, у 2011 році – 30,3 %.

Другим за кількістю об'єктів природно-заповідного фонду, що перебувають у власності, є Державне агентство лісових ресурсів України. У 2012 році згадане відомство налічувало 15 таких об'єктів, а частка земель отриманих ними у постійне користування для ведення природно-заповідної справи становила 63,8 %.

Важливим аспектом дослідження екологічних параметрів природно-заповідного фонду України є аналіз структури земель об'єктів природно-заповідного фонду, наданих їм у постійне користування. Зазначимо, що такі землі мають різне цільове використання, що зумовлює необхідність комплексного врахування усіх вимог щодо їх захисту, охорони та раціонального освоєння. Під останніми маємо на увазі норми національного природоохоронного законодавства, які регламентують організаційні, технологічні, економічні та інші заходи й процедури щодо збереження якісних і кількісних характеристик різноцільових земельних ділянок.

Що ж стосується безпосередньо земель, наданих об'єктам природно-заповідного фонду у постійне користування, то вони розподіляються на сільськогосподарські землі, ліси та інші лісовкриті площі, забудовані землі, відкриті заболочені землі, сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом, відкриті землі без рослинного покриву або із незначним рослинним покривом, внутрішні води, море. Найбільшу питому вагу, а саме 51,8 % у структурі природно-заповідних

територій займають ліси та інші лісовкриті площі, на другому місці із показником 22,1 % знаходиться морська зона, 8,4 % займають відкриті заболочені землі.

Не складно без особливого аналізу з'ясувати і те, у яких регіонах України вищенаведені землі природно-заповідного фонду відзначаються найбільшою наявністю. Для прикладу ліси здебільшого переважають у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській областях, а також в Автономній Республіці Крим. У цих регіонах вкриті лісом природно-заповідні території займають більше 58 % усіх лісовкритих земель природно-заповідного фонду України. Не викликає запитань місце розташування морської зони, вона припадає на 75,9 % на Херсонську область, а також у значно меншому співвідношенні на Автономну Республіку Крим, Миколаївську та Одеську області. Стосовно відкритих заболочених земель, то їх у постійному користуванні мають об'єкти природно-заповідного фонду розташовані в основному в Рівненській, Одеській і Волинській областях. Варто зазначити й те, що землі природно-заповідного фонду України розповсюджуються практично на всі регіони України окрім Кіровоградської області, яка фактично стоїть осторонь природно-заповідної справи. Здебільшого це пов'язано із виключно промисловою спрямованістю Кіровоградщини, що віддаляє її від орієнтирів екологічно орієнтованого розвитку.

Відповідно до офіційних статистичних даних процес захисту навколишнього природного середовища, який реалізується у формі ведення природно-заповідної справи, в останні роки носить доволі загрозливий характер. Доведенням сказаного є те, що в 2010 році у заповідниках і національних природних парках кількість рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України складала 115 одиниць, у 2011 році їхня кількість зросла до 123 одиниць, а у 2012 році складала 127 одиниць. Це ж саме стосується і видів рослин, занесених до Червоної книги України. Їхня кількість у 2012 році в порівнянні з 2010 роком зросла на 94 одиниці і складала 624 види. Що ж стосується видів тварин, занесених до Червоної книги України, то тут також має місце тенденція їхнього зростання, проте більш стриманого. Зокрема з 2010 року по 2012 рік кількість видів рідкісних тварин, що перебувають під

захистом у межах заповідників та національних природних парків зростає на 30 одиниць і склала 420.

Висновки. Загалом екологічний потенціал природно-заповідного фонду України є доволі великий, разом із тим його використання не завжди носить адекватний характер. У цьому контексті можна згадати про те, що багато об'єктів природно-заповідного фонду, зважаючи на їхнє відомче підпорядкування, є віддаленими від завдань охорони навколишнього природного середовища і виконують здебільшого функції відомчої рекреації та організації дозвілля. Такий стан справ безумовно не гарантує екологічної стабілізації та збереження цілісності й біорізноманіття існуючих екосистем. Підтвердженням наведеного є те, що на протязі останніх років постійно зростає кількість рослин і тварин, які потребують особливого захисту, зважаючи на їхню видову рідкість і небезпеку повного зникнення.

До кінця не врегульованими залишаються питання, які стосуються права власності на землі об'єктів природно-заповідного фонду. Це звичайно ускладнює процеси формування єдиної комплексної природоохоронної стратегії через відсутність організаційно-адміністративної стабільності. Крім того подекуди території віддані об'єктам природно-заповідному фонду України на умовах строкового користування потрапляють у поле зору різного роду структур, а відтак стають предметом досягнення приватних корисливих цілей та завдань. Це змушує до пошуку ефективних шляхів вирішення згаданих проблем у площині сучасного земельного та екологічного законодавства.

Бібліографія

1. Кронитис Я. **Охрана природы** / Я. Кронитис. – Рига : Авотс, 1989. – 320 с.
2. Вакулюк Г. П. **Охорона природи в Україні: Лекція** / Г. П. Вакулюк. – Ф: Поліфаст, 2004. – 224 с.
3. Гринів А. С. **Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографія** / А. С. Гринів. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 240 с.
4. Черевко Г. В. **Економіка природокористування** / Г. В. Черевко, М. І. Яцків. – Львів : Світ, 1995 — 208 с.

5. Щепанський Е. В. **Науково-методичні засади стимулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону:** Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / Е. В. Щепанський. – К., 2003. – 17 с.

Рецензент: д.е.н., професор Римар М.В.

УДК 330.15:639.2/3

Н. П. МИСЬКОВЕЦЬ

ВПЛИВ ПАРНИКОВОГО ЕФЕКТУ ТА ГЛОБАЛЬНОГО ПОТЕПЛІННЯ НА РИБНУ ГАЛУЗЬ

У статті досліджено основні причини та наслідки глобального потепління, виявлено негативний вплив який здійснюється в результаті цього явища, зокрема на рибну галузь. Визначено основні напрямки та позиції які впроваджуються в країні для боротьби з наслідками глобального потепління.

This article explores the causes and effects of global warming found negative impact carried out as a result of this phenomenon, particularly in the fishing industry. The main directions and positions are being implemented in the country to combat the effects of global warming.

Ключові слова : зміна клімату, погодні умови, рибна галузь, прогноз, пропозиції

Глобальна зміна клімату впливає на більшість галузей національного господарства. Наслідки цього впливу специфічні для кожної галузі. Невичлуженням є рибне господарство зміна температури повітря, вологості повітря, кількості опадів і концентрації вуглекислого газу у воді, рівня води у водоймах, розвитку фітопланктону та підвищеному розвитку водоростей, якості продукції, поширенні шкідників і хвороб.

© Миськовець Н. П. - асистент Національного університету водного господарства та природокористування